

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA‘LIM VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK
TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**«O‘ZBEK TILINI DUNYO MIQYOSIDA KENG
TARG‘IB QILISH BO‘YICHA HAMKORLIK
ISTIQBOLLARI»
mavzusidagi
xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari**

2020-yil 19-20-oktabr

TOSHKENT - 2020

MUNDARIJA

	<i>Sirojiddinov Shuhrat Samariddinovich</i>	9
	Milliy qadriyatlarimizning boqiy timsoli	
	I SHU‘BA. O‘ZBEK TILSHUNOSLIGINING NAZARIY MASALALARI	
1	<i>Ashirbayev Samixan</i> Areal lingvistikada innovatsiya muammosi	12
2	<i>Berdialiyev Abduvali</i> Fe‘l grammatik shakllaridan birini hosil qiluvchi “-iz” unsuri va uning genezisi haqida	16
3	<i>Xudoyberganova Durdona</i> O‘zbek lingvomadaniyatshunosligining dolzarb muammolari	19
4	<i>Lutfullayeva D. Saparniyazova M.</i> Neyming texnologiyasi: neymlarning informativlik, kommunikativ natijaviylik va nutqiy ta’sir ko’rsatish funksiyasi	23
5	<i>Odilov Yorqinjon</i> Til va jamiyat: o‘zaro ta’sirlashuv va takomillashuv	27
6	<i>Hakimova Muhayyo</i> O‘zbek tilida konkretlik-abstraktlik shkalasi	32
7	<i>Umurzoqova Marhabo</i> Segmentatsiya va parsellyatsiya munosabati	37
8	<i>Uralov Azamat</i> Morfemikada murakkab shakllarning hosil bo‘lishi	41
9	<i>Kosheva Dilrabo</i> Semantik tipologiya interdissiplinar fan sifatida	46
10	<i>Xidraliyeva Zoxira</i> Iqon shevasida singarmonizm xususiyatlari	51
11	<i>Tojiboyev Botir</i> Milliy-madaniy birliklar tilning milliy o‘ziga xosligini namoyon qiluvchi birliklar sifatida	55
12	<i>Alimova Shahnoza</i> Xorazm qipchoq shevalarida arabiy qatlamga oid so‘zlar tahlili	59
13	<i>To‘xtaboyeva Muyassarxon</i> Botu she’riyatida badiiy takror	62
14	<i>Karimova Shahloza Boykuzi qizi</i> Hozirgi zamon tilshunosligida qo‘shma gaplar: ularning ta’riflari va metatili	67
15	<i>Andaniyazova Dilrabo</i> Linguapoetic features of the precedent names in the Uzbek literary texts	70
16	<i>Suyunov Baxodir</i> Terminlarni boshqa til birliklaridan farqlab olish masalasi	77
17	<i>Muqimova Zohida</i> Maqollarning lingvopoetik va lingvomadaniy xususiyatlari (O‘tkir Hoshimov asarlari misolida)	82
18	Sabirova Muxlisa	85
	Gazeta matnida performativ ifodani shakllantiruvchi vositalar	
19	<i>Yandashova Tursunoy</i> Go‘zallik konseptini ifodalovchi metaforik birliklar	88
20	<i>Xomidova Mahfuzaxon</i> Sarlavha-intertekstlarning badiiy matn persepsiyasidagi o‘rni	93

Shunday qilib, semantik tipologik tadqiqot uchun tafovutlar muhimdir. Zero, tilshunoslikning bu aspekti tillararo xilma-xillikning shartlanganligi va tizimlilikini aniqlashga urinadi. Shu asnoda quyidagi fundamental nazariy savollarga yechim izlanadi:

- Ma'lum hodisaning tillararo farqliligini belgilovchi mezonlar nimalardan iborat?
- Qanday shakllarda bu mezonlar o'zaro namoyon bo'ladi?
- Nazariy isbotlangan va taxmin qilingan shakllar orasidagi umumiyliklar nimalarni tashkil etadi?
- Ma'lum hodisa borasida nima universal hamda nima faqatgina shu tilgagina xoslangan xususiyatga ega?

Tadqiqot natijasida erishilgan tipologik xususiyatlar va umumlashmalarni atrof-muhit sharoitlari, biologik omillar, ijtimoiy-tarixiy hamda madaniy sharoitlar bilan tushuntirish mumkin. Shu asnoda, semantik tipologiyaning pragmatika va ijtimoiy lingvistika bilan aloqasi yuzaga chiqadi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, semantik tipologik tadqiqot tillararo o'zaro o'xshash jihatlarni, bog'liqliklarni chog'ishtirishni taqozo etadi. Bunda lug'atlar, turli janr va ko'rinishdagi badiiy adabiyot namunalaridan tashqari birlamchi tadqiqot vositalari, ya'ni, maqsadli so'rovnomalar, maqsadli uyushtirilgan intervyu va situatsion videolavhalar asnosida qo'lga kiritilgan natijalar ham muhim va hattoki, samaraliroq tadqiqot materiali bo'lib xizmat qiladi. Zotan leksik-semantika tilning boshqa strukturalaridan farqli o'laroq juda ulkan va xilma-xilliklarga boy til aspektidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Коптјевскaja-Tamm 2008 — Коптјевскaja-Tamm M. Approaching Lexical typology // Vanhove M. (ed.) From polysemy to semantic change: Towards a typology of lexical semantic associations. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2008. P. 3–52.
2. Nicholas Evans, SEMANTIK TYPOLOGY OUP UNCORRECTED PROOF – FIRST PROOF, 8/3/2010, SPi
3. Потебня А.А., Из записок русской грамматики, 1958, стр.17
4. Селиверстова О.Н., Компонентный анализ многозначных слов, 1975
5. Spitzer Leo; Essays in historical semantics. New York: Russell and Russell; 1947
6. https://studopedia.su/20_24648_leksicheskaya-tipologiya.html
7. Валентина Х. Онлайн репетитор, 16.11.2012

Iqon shevasida singarmonizm xususiyatlari Vowel harmony features in Ikan dialect

*Xidraliyeva Zoxira Riskulovna**

***Annotation.** The article discusses phonetic principles – the features of vowel harmony, the way of applying it in Ikan dialect, as well as certain words and forms of the words not following the phonetic principles.*

***Key words:** speech, harmonious, vowel harmony, palatal vowel harmony, labial vowel harmony, phonetic principles, front vowels, back vowels, dialect.*

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti o'qituvchisi, e-mail: zaxira.999@gmail.com

Iqon qishlog'i Qozog'iston Respublikasi Turkiston viloyati Turkiston shahridan 20 km janubda qadimgi Buyuk Ipak yo'li bo'yida joylashgan. Qishloq aholisi o'zbeklardan iborat.

Iqon shevasi ham umumxalq o'zbek tilining ajralmas bir bo'lagidir. Prof. E. D. Polivanov ushbu shevaning unlilar tizimi va qator til xususiyatlari haqida to'xtalib, Iqon shevasining o'zbek tili dialektal tizimidagi o'rni o'g'uz lahjasining 1-tip shimoliy o'zbek shevalari (Iqon-Qorabuloq dialekti) guruhiga kiritgan. V.V.Reshetov E.D.Polivanovning o'zbek shevalari bo'yicha olib borgan tavsifiy ishlarning juda aniq bo'lishi bilan ajralib turishi, til faktlarining interpretatsiyasi hech qanday e'tiroz tug'dirmasligini ta'kidlagani holda, shevani qarluq-chigil-uyg'ur lahjasining shimoliy o'zbek guruhi Iqon-Qorabuloq dialekti deb ko'rsatgan [Reshetov, 1966:10].

Bizning kuzatishlarimiz esa shevada ko'proq o'g'uz lahjasiga xos fonetik va morfologik, leksik xususiyatlar mavjudligini ko'rsatadi.

O'zbek tili Iqon shevasining lingvistik xususiyatlari to'g'risida ilmiy adabiyotlarda ba'zi ma'lumotlar berilgan bo'lsa-da [Polivanov, 1929: 526-537], maxsus ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilgan emas.

Turkiy tillarga oid adabiyotlarda singarmonizm hodisasi to'g'risida ko'plab fikrlar mavjud bo'lib, bu hodisa turkologiyada ham, o'zbek tilshunosligida ham atroflicha o'rganilgan [Abdullayev, 1961; Ashirboyev, 2016; Ibrohimov, 1967; Tenishev, 1984; Mirtojdiyev, 2013; Mahmudov, 2006; Muhammadjonov, 1981; Reshetov V.V., Shoabdurahmonov, 1978;].

Singarmonizm qadimgi turkiy tilning tabiati bilan bog'liq bo'lgan fonetik qonun hisoblanadi. Ushbu qonun so'z asosi yoki birinchi bo'g'inidagi unlining xususiyatiga ko'ra keyingi bo'g'inlarda ham uyg'unlik bo'lishini talab etadi. Singarmonizm qonunining o'zbek shevalarida amal qilishi turlicha bo'lib, tayanch shahar shevalari va adabiy tilda o'z kuchini yo'qotgan. Mazkur hodisaning Iqon shevasida qo'llanish holatini tahlil qilamiz. Dastlab, palatal singarmonizmga to'xtalamiz.

Palatal singarmonizmda o'zakning dastlabki bo'g'inida til orqa unlilar kelsa, so'zning so'nggi bo'g'inlarida ham til orqa unlilar va aksincha, o'zakning dastlabki bo'g'inida til oldi unlilar kelsa, so'zning so'nggi bo'g'inlarida ham til oldi unlilar kelishi adabiyotlarda aytilgan. Bu holat **q, g', x** hamda **k, g** undoshlarga ham ta'sir etishi olimlar tomonidan asoslangan: *qa:vačaq, qa:vuš (tarnov), jo:riq, ba:jayī, ja:ηuz (yolg'iz), ža:γdaj (ahvol), aηγarmadi (anglamadi), xa:la, xa:naq, xa:da, kā:vāk (qo'ziqorin), čä:ltik (maqtanchoq), kăzäk (navbat), kizlädi (yashirdi), gä:ηgüdük (gangib qolgan), gö:sälä (tentak).*

Iqon shevasida palatal singarmonizm keng tarqalgan bo'lib, ikkinchi va undan keyingi bo'g'inlarda ham to'liq amal qiladi. Masalan: *a:ja (oyi), ba:ba (bobo), ba:la (bola), ba:qir (chelak), ta:baq (tovoq), a:jna (ko'zgu), do:rba (to'rva), ča:lyī (chovli), ta:mčaq (tomchi), qa:lza (tashqi ko'rinish), ča:γir (shag'al), čo:paq (kaltakesak), bolamaq (atala), do:rba, qa:γun, ašqultaq (zinapoya), šumyila (xasis), ba:šmaltaq (ovqatning turi), qa:vuzyan (qo'ng'iz), šanyillama, qarayla (kuzatib yur)* kabi so'zlarda unlilar til orqa xususiyatiga ko'ra uyg'unlashsa, *bö:bäk (chaqaloq), tö:män (past tomon), kä:pčäk, dä:ä (ada, ota), ä:ski (latta), kăzäk (navbat), če:čäk (chumchuq), i:čäk, bö:täk (boshqa), ä:päzäk (so'lak), kö:mäkäj (qizil o'ngach), pä:tir (nonning turi), čö:kirtkä (chigirtka), čildirmä (doira), ö:rmäčäk (o'rgimchak), sö:lämäk (sumalak), kä:kirdäk (kekirdak)* kabi so'zlarda unlilar til oldi xususiyatiga ko'ra uyg'unlashgan.

Shevada palatal singarmonizmning ayni bir unlining qattiq va yumshoqligiga ko'ra barcha bo'g'inlarda bir xil uyg'unlashuvi ko'p kuzatiladi: *hä:mä (amma), kăzäk (navbat), kä:säk (xom g'isht), ä:šäk (eshak), ä:gär (egar), ä:răzän (ustini kiri archilmaydigan kishilar), ä:läk (elak), tä:lpäk (telpak), kä:sä (kosa), härrä (arra), zä:väräk (suvarak), ä:sälän (esi past), pišik (mushuk), tü:ndük (mo'ri), ta:rma (xaskash), atqar (ado etmoq), da:lbasalab (talvasaga tushib), a: γaryan (oqlik), jarya:nat (ko'rshapalak), jibisqi (pismiqli), bultur (o'tgan yili), julun (bo'yin so'ngagi ichidagi oq ilik)* va hokazo.

Shuningdek, shevada affikslar ham ikki variantli bo'lib, asosdagi unilarning qattiq va yumshoqligi hamda qanday tovush bilan tugashiga qarab affikslarning variantlari tanlanadi. Masalan: ko'plik affikslari: *-lär//lar, -när//nar:kä:mpirlär, ö:jlär, ba:llar, ça:llar, kä:linnär, je:ñnär, i:çinñär, a:damnar, me:ma:nnar, bariñnar*. Kelishik affikslari: qaratqich kelishigi: *-in, -in, //-ün, -uñ, //-niñ, -niñ: I:šin közini bilädi. Tö:mätin tü:bi ja:rıq; Ö:zi jo:yın, közi joq. Ba:jın ašini bajyuz qo:ryapti; Ü:nün ö:ssi (ovozing o'chsin). Quduyun içigä çüşıpti*. Qaratqich kelishigining *-ün, -uñ* affiksli varianti siyrak uchraydi. Tushum kelishigi: *-ni//ni: U:rya:ni u:n aši, sö:kkäni sö:k aši*. Jo'nalish kelishigi: *-gä//ya //kä//qa //ä//a: Tägğängä tägädi, tägmägängä kä:säk atadi. Ö:lmäs ba:liqqa su:uçrapti. İmtilyan işkä, Tartınyan ta:šya. I:t i:tkä saladı, i:t qujruyıya. I:timä ha:r, pišigimä na:mis. Ajayına ba:γ, jüräginä da:γ*.

O'rin payt kelishigi: *-dä//da, -tä//ta: Kä:ndä kältäk jedim, To:xıtqada toqmaq. I:štä kö:rinmäjdi, a:šta birinçi*.

Chiqish kelishigi: *-din//din, -tin//tin: dä:däsidin örgändi, a:ldinidin aqqan su:, xa:lasidin so:radi, i:štın kädi, ba:štın bašladı*.

Shu bilan birga so'z yasovchi va boshqa affikslar ham o'zlarining til oldi va til orqa fonetik variantlariga ega. Masalan, *-ki, -gi, -qi, -yi: iš-ki, ke:š-ki, kü:z-gi, tü:ñ-gi, sırt-qi, qiš-qi, ja:z-yi, baha:r-yi;*

-lik, -liq: kälin-lik, küjöv-lik, bändä-lik, ba:la-liq, qarı-liq, ja:š-liq.

-lä, -la: 1.I:šlägän çışläjdi, i:šlämägän kišnäjdi. 2.Da:lada o:tlap jürgän ma:l žä: köp.

3.*Ke:tiñ o:tini otlasañ, Še:tiñ su:ini su:lajsa*. Keltirilgan misollarning barchasida so'z yasovchi affikslarining oldingi bo'g'inlardagi til oldi va til orqa unililarga mos ravishda qo'shilganligini ko'ramiz.

Bu qonunga nafaqat so'z yasovchi affikslar, balki shakl yasovchi affikslar ham to'liq amal qilishini kuzatish mumkin: *Bar-a-san-a, käl-ä-sän-ä, se:ñ iš-in. // Bar-iš ba:r, käl-iš joq. // Bar-yan-in balta-si, kä:gän-in ke:tmän-i. // Bar-yučaj, kä:-güçaj Ši:rin sö:l-lä-di. // A:γiz-liq-qa söz be:-mä-gän, // A:jaq-liq-qa jo:l be:-mä-gän* каби.

Demak, shevada affikslarning qalin-ingichka variantlari asosdagi unli va ayrim undosh tovushlarning xususiyatidan kelib chiqqan holda tanlanishiga rioya etiladi.

Qo'shma so'zlarda ham qismlar qattiq va yumshoqligiga ko'ra uyg'unlashadi: *a:šqa:zan, alaqa:rya, aya:lma, ja:rya:nat, ja: yaš qa: šiq, a:laçipar, a:laxoržin, a:ppar (olib bor), qaraba:š (yolg'iz bosh), su:jıla:n, kö:zä:jnäk, äkkä (olib kel), äççüš (olib tush), be:šigü:rki, i:tköjnäk, kä:linçü:štü, i:tüzüm, kä:linkö:rđi, tä:mirtikän, bü:rsügün, čä:käçe:š (soch o'rish turi)* каби.

Shevada boshqa tillardan o'zlashgan so'zlarning ham aksariyati singarmonizmga bo'ysunganligini kuzatish mumkin. Jumladan, arabcha *sa:ndiq, a:dam, a:vlat, a:sbap, va:da, a:zap, ma:zarat, Sulta:n, Sa:dıq, qa:dam, qa:ssa:p, sa:daqa, sa:bır, sa:vda:, a: šiq, a:qibat, a:dat* va forsha *durus, arza:n, a:rdap*(mollarga beriladigan atala), *sa:pın, ba:zar, a:vaz, a:xur, a:jna, ra:sa, da:rı, a:stana, da:rman, pa:da* kabi so'zlarda orqa qator unililar, *tö:mät, hö:när, lä:nät, häkim, Rä:hilä, Sä:näbär, ä:häk, kä:pkir, kö:git, nä:zik* kabi so'zlarda yumshoq talaffuzga moyilligi seziladi.

Rus tilidan o'zlashgan: *ü:tik, lä:mpiškä, tä:liñkä, bü:lüşkä//bö:lüşkä, vi:lkä, tö:lkä (faqat), kä:mpit (konfeta), bä:nkä, tiräktir, žimpir, mäši:nä, ä:dris (adres), äspä:lt, gäzi:t, känse:rt, kä:stim, bälni:sä, istö:l* kabi so'zlarda old qator unililar uyushgan.

O:ddix, a:rza (ariza), pa:lto, pa:spirt, po:šta, po:vur kabi so'zlarda unilarning orqa qator xususiyatiga ko'ra uyg'unlashgan.

O'zbek tilining boshqa shevalari kabi Iqon shevasida ham singarmonizmning ayrim o'rinlarda buzilish holatlari kuzatiladi:

O'zlashgan so'zlarning ma'lum qismi singarmonizmga bo'ysunmaydi: *kä:läva:t, mä:käro:n, tilvizo:r, Kämra:n, Me:riba:n, küla:l, gü:na:, kita:p, gä:ra:n, me:ma:n, dä:stirxa:n, Za:hit, Va:hit, Ha:sijät, hisa:p, i:ntiza:r, dä:sma:l, Dilša:t* kabi. Ushbu so'zlarning barchasida birlamchi cho'ziq *a:(o)* unlisi ishtirok etgan. E'tibor qaratilsa, masalan, *Za:hit, Va:hit, Ha:sijät,*

kabi soʻzlarning birinchi boʻgʻinida orqa qator **a:** unli ishtirok etgan va shunga mos ravishda undosh tovushlar qattiq talaffuzga moyil, keyingi boʻgʻinlarda esa, unli va undosh tovushlar mos ravishda yumshoq talaffuzga moyil.

2. Qoʻshma soʻzlarda ham singarmonizmning buzilishi hollari uchraydi: *qu:mšākār, kō:kčaj, sū:talma* (olmaning navi), *be:šiktoj, küüövta:lat* (marosim nomi), *jo:lčibin, a:qžögär, ža:nköjnik* (kuydirgi), *čä:käčandr* (tirishqoq), *si:rqujruq* (ovvoyi oʻt), *birätola* (bir yoʻla), *qa:jimbikä, ke:šqurun, qī:ztäkä* (ayolsifat erkak), *mäkkäqa:baq, bä:tačar, kă:linsala:m, tä:mirqa:šiq, belba:q, qīrqä:žäk, širin ta:maq, a:γöj*(oq uy – zal maʼnosida), *bunna:kün* (oʻtkan kun), *a:ldingün, hämätö:tī* (ammasining qizi), *kă:linqī:z* (qarindoshga kelin boʻlgan qiz), *kă:nna:ja* (kelinoyi), *ča:jišti*. Ushbu misollarda qoʻshma soʻz tarkibidagi komponentlar oʻzaro uygʻunlashmasa ham, birinchi qism doirasidagi tovushlar va ikkinchi qism doirasidagi tovushlar oʻzaro uygʻunlashadi. Masalan: *mäkkä+qa:baq* qoʻshma soʻz tarkibidagi birinchi komponentda old qator unlilar va ikkinchi komponentda orqa qator unlilar uygʻunlashgan. Demak, qoʻshma soʻz tarkiblari dorasida uygʻunlik saqlangan.

3. Yuklamalarning aksariyati bir variantli boʻlganligi uchun ular singarmonizmga boʻysunmaydi. -*γu, -da, -aq, -jaq* yuklamalari faqat orqa qator variantli boʻlganligi uchun soʻz asosiga uygʻunlashmaydi, baʼzilarigina orqa qator unlili soʻzlarga mos tushishi mumkin. Masalan: -*γu: keldi-ku ~ kădi-γu, aytdi-ku ~ e:tī-γu, bordi-ku ~ bardī-γu, qoldi-ku ~ qa:dī-γu; -da: keldi-da ~ kădi-da, aytdi-da ~ e:tī-da, bordi-da ~ bardī-da, qoldi-da ~ qa:dī-da; -aq: keliboq ~ kă:baq, aytiboq ~ e:dibaq, bariboq ~ barībaq, qolibog ~ qa:baq; -jaq: oʻzijaq ~ ö:zijaq*. Ayiruv va chegaralov maʼnosini ifodalovchi -*gina* affiks yuklama oʻrnida ham -*aq, -jaq* yuklamalari qoʻllanadi: *bittagina ~ bi:rijaq, shugina ~ šujaq, dadasigina ~ dă:dăsijaq* kabi.

-*ä* (-*jä*) faqat old qator variantga ega: *sen-a~ sän-ä; bor ekan-a~ ba:räkä-jä, ол-a~a:l-ä, borib-a ~ barib-ä;*

-*jä: oʻzi-ya ~ ö:zi-jä, keča-ya ~ ke:čä-jä, qara-ya ~ qara-jä, qizi-ya ~ qī:zi-jä.*

4. Sifatdoshning -*dogʻon//do:n* shakli faqat orqa qator variantga ega: *yotadigan ~ jatadoγon // jatado:n, boradigan ~ baradoγon // barado:n, aytadigan~e:dădoγon // e:dădo:n, biladigan~ bilădoγon // bilădo:n* kabi.

5. Qarashlilik maʼnosini ifodalovchi -*inķi, -niki* shaklining ham faqat old qator varianti qoʻllanadi: *a:γam-inķi, xa:lam-inķi, siñnim-inķi, öj-inķi, tayam-inķi, qī:zī-niki, oyli-niki.*

6. Sifat yasovchi -*da:γi* affiksi faqat orqa qator variantda qoʻllanadi: *i:š-da:γi, šă:r- da:γi, ba:laliq-da:γi, ta:γ-da:γi, öj-da:γi, xa:na-da:γi, siñnim-da:γi.*

7. Oʻxshatish maʼnosini ifodalovchi -*dek* (-*day*) affiksining faqat orqa qator varianti -*daq* shaklida qoʻllanadi: *pišik-daq, se:n-daq, a:j-daq, qoj-daq, kün-daq.*

8. Toʻliqsiz feʼl -*äkä* (ekan): *kă:lădăkă, ba:radăkă, ojnajdăkă, jazadăkă...*

Labial singarmonizm. Iqon shevasida ham lab garmoniyasi oz boʻlsa-da uchraydi, masalan: *tü:ndük* (moʻri), *küjöv* (kuyov), *bultur* (oʻtgan yili), *julun* (boyin suyagiichidagi oq ilig), *tügün*, *quduq*, *qoņur* (qoʻngʻir), *qojuņ*, *qolum*, *türlük* (turli), *murun* (burun), *nuqul* (doim), *müñüz* (hayvon shoxi), *juduruq* (musht), *köjñük* (gʻam, tashvish), *köñnü*, *közün*, *örüm* va boshqalar.

Misollardan koʻrinadiki, birinchi boʻgʻinda qanday lab unlisi kelsa, ikkinchi boʻgʻinda ham shunday xarakterdagi unli qoʻllanadi, jumladan, *ü-ü, u-u* yoki *o-o, o-u, ö-ö, ö-ü* koʻrinishida uygʻunlashadi.

Iqon shevasining boshqa oʻzbek shevalaridan farqlanib turuvchi qator xususiyatlarini aniqlagan olim E. D Polivanov shevada lab garmoniyasining koʻproq mavjudligini taʼkidlab, Turkiston shevasiga nisbatan lab garmoniyasining nafaqat yopiq boʻgʻinli (*qol-um*) soʻzlarda, balki ochiq boʻgʻinlarda ham mavjudligini koʻrsatib, *qo-lu, o-qu* soʻzlarini misol keltiradi [Polivanov, 1929:536].

Ushbu maʼlumotlarning nechogʻlik toʻgʻri ekanligini quyidagi misollarda ham koʻrish mumkin: *i:šini kö-r-sü, e:r tur-su*(erta tursin), *jamanniqtin qorq-su, qo-lu uzun* kabi.

O'zbek shevalarida lab garmoniyasi qonuni so'zlarning dastlabki ikki bo'g'inida qayd qilinishi xarakterlidir, uchinchi va to'rtinchi bo'g'inlarida siyrak uchraydi [Ashirboyev, 2016:27]. Singarmonizmning bu ko'rinishi o'zbek tilining barcha singarmonizmli shevalari kabi Iqon shevasida ham izchil emas. F.Abdullayev o'g'uz gruppasi shevalarida lab ohangi qonuni juda zaifligini qayd etib, *otir, gūniŋ* kabi so'zlarning birinchi bo'g'inida *o - ö* yoki *u-ü* tovushlaridan birortasi kelsa, ayrim holatlarni hisobga olmaganda, ikkinchi yopiq bo'g'inda *u* bilan *i* (*ü-i*) o'rtasida noaniq bir tovush talaffuz etilishini ta'kidlaydi [Abdullayev, 1965:18]. F. Abdullayevning ushbu fikrlari bizning kuzatishlarimizda ham o'z tasdig'ini topadi. Masalan, *jügür//jügür, sujuq//sujüq, o:dun//odün, uruš//urüş, uruq//urüq, tüzük//tüzük, kölük//kölik, qulun//qulün* kabi so'zlarda, haqiqatan ham, *o, ö, u, ü* tovushlari bilan *i, i* tovushlari o'rtasidagi talaffuzni farqlash qiyin.

Lab garmoniyasining uchinchi bo'g'inda amal qilishi doirasi juda oz bo'lsa-da mavjud: *bürsügün (indinga), juduruq (musht), tuturuq, quşmurun (quduq hamda qattiq yerlarni qazishda ishlatiladigan uchli tasha), sürgürüş, bulduruq (kishilarga berilgan laqab).*

Xulosa qilib aytganda, davrlar o'tishi bilan tarixiy jarayon taqozosi bilan shahar shevalarida o'z kuchini yo'qotgan singarmonizm qonuni Iqon shevasida hamon yaxshi saqlanganligi va hozirda ham amalda ekanligini kuzatish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдуллаев Ф. Хоразм шевалари.— Тошкент: ФАН, 1961.—Б.135.
2. Абдуллаев Ф.А. Қарноқ шевасини фонетикасидан // Ўзбек тили ва адабиёти, 1965. №6. — Б. 18.
3. Ashirboyev S. O'zbek dialektologiyasi. — Toshkent: Navro'z, 2016. Б. 27.
4. Иброҳимов С. Ўзбек тилининг Андижон шеваси. — Тошкент: ФАН, 1967. —Б. 98-104.
5. Махмудов Қ. Ўзбек тилининг тарихий фонетикаси. — Тошкент: Ижод, 2006. — Б. 67-69.
6. Муҳаммаджонов Қ. Жанубий Қозоғистондаги ўзбек шевалари.Тошкент: ФАН, 1981. — Б. 5.
7. Миртожиев М. Ўзбек тили фонетикаси. — Тошкент: Фан, 2013. — Б. 294-299.
8. Поливанов Е.Д. Фонетическая система говора кишлака Икан (Туркестанский уезд) //Известия. АН СССР, 1929, серия 7, № 7. — С.536.
9. Решетов В.В. Ўзбек шеваларининг классификацияси //Ўзбек тили ва адабиёти, 1966, №1, — Б.10.
10. Решетов В.В., Шоабдурахмонов Ш. Ўзбек диалектологияси.— Ўқитувчи, 1978. — Б.122-125.
11. Тенишев.Э.Р. Сравнительно-историческая грамматика тюрских языков. — Москва: Наука, 1984. —С. 433-455.

Milliy-madaniy birliklar tilning milliy o'ziga xosligini namoyon qiluvchi birliklar sifatida

National-cultural units are as the units of representing the national identity of the language

*Tojiboyev Botir Raximjonovich**

* O'qituvchi, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, e-mail: botirtojiboyev19@gmail.com